

વિરામચિહ્નોના સૂનકારની નવલકથા

A, A Novel

‘મમતા’માં હું ઘણી વાર ‘અળવીતરી’ નવલકથાઓનો પરિચય આપતો હોઉં છું. આ વખતે પણ એવી નવલકથાનો પરિચય આપવો છે. એ એટલી બધી અળવીતરી છે કે મને પણ પ્રશ્ન થાય છે કે આને નવલકથા કહેવાય ખરી? સૌ પહેલાં તો આ નવલકથા ‘લખાઈ’ નથી. ‘ભૂંસાઈ’ છે. આપણે મોટા ભાગે એમ કહેતા હોઈએ છીએ કે મેં એક નવલકથા લખી છે, પણ આપણે એમ નથી કહેતા કે મેં હમણાં એક નવલકથા ભૂંસી છે. આપણે લખીએ ત્યારે મોટે ભાગે તો representationના તર્કશાસ્ત્રને અનુસરતા હોઈએ છીએ. અર્થાત્, આપણી પાસે ‘કશુંક’ હોય છે. એ ‘કશુંક’ને આપણે નવલકથામાં re-present કરતા હોઈએ છીએ, એટલે જ તો આપણે આવી નવલકથાઓ વાંચી શકતા હોઈએ છીએ, પણ જ્યારે કોઈ એમ કહે કે મેં એક નવલકથા ભૂંસી છે ત્યારે એનો અર્થ એ થયો કે એ નવલકથામાં જે કંઈ re-presented હતું એને એણે ભૂંસી નાખ્યું છે. જો એ બધું જ ભૂંસી નાખે તો બચે શું? એટલું જ નહીં, આપણને બીજો પ્રશ્ન એ પણ થાય કે તો પછી આપણે એ નવલકથા વાંચી શકીએ ખરા? દેખીતી રીતે જ ન વાંચી શકીએ. એનો અર્થ એ થયો કે આ વખતે હું જે નવલકથાની વાત કરવા માગું છું એ નવલકથા વાંચવા માટે ‘લખાયેલી’ નથી. એ કદાચ જોવા માટે લખાયેલી છે. બીજા શબ્દોમાં કહું તો એ અનુભવવા માટે લખાયેલી છે. મેં પણ આ નવલકથા ‘વાંચી’ નથી, કેમ કે એની સંરચના જ એવી છે કે એમાં વાંચવાનું કશું જ નથી. હકીકત એ છે કે આ નવલકથામાં શબ્દો છે જ નહીં. જો શબ્દો પણ ન હોય તો વાક્યો પણ ક્યાંથી હોય? હા, એક જમાનામાં આ નવલકથામાં શબ્દો હતા. વાક્યો પણ હતાં, પણ એ બધાં હવે ભૂંસી નાખવામાં આવ્યાં છે. એમ છતાં હું આ નવલકથા વિશે લખી શકું છું અને મને ખાતરી છે કે તમે પણ આ લેખ વાંચ્યા પછી એ નવલકથા વાંચી છે

લેખક : Derek Beaulieu (ડેરેક બૌલી) / જન્મ : ૧૯૭૩, કેનેડિયન કવિ, કથાલેખક. / પ્રકાશક : JBE Books, ૨૦૧૭.

એવો દાવો કરી શકશો. તમને કોઈ પડકારી શકશે નહીં.

તમે અમેરિકન ચિત્રકાર ઍન્ડી વૉરહોલનું નામ તો જાણતા જ હશો. જો ન જાણતા હો તો ગૂગલ મહારાજને પૂછજો. એ તમને એમના વિશે ઘણું બધું કહેશે. આ ચિત્રકારે પણ a : A Novel નામની એક નવલકથા લખી છે. આ નવલકથા પણ ‘અળવીતરી’ છે. એટલી બધી કે ઘણા વિવેચકો એને નવલકથા નથી કહેતા, પણ એ જુદી વાત છે. કેટલાક એનાં વખાણ પણ કરે છે. આ વૉરહોલભાઈએ આ નવલકથા બીજી એક નવલકથા સામેની પ્રતિક્રિયાના ભાગ રૂપે લખી છે. એ નવલકથા તે Ulysses. લેખક જેમ્સ જોયસ. આ Ulyssesની એક ખાસિયત છે. જેટલા લોકોએ એનો હોંશે-હોંશે ઉલ્લેખ કર્યો છે એના પરચીસ ટકા લોકોએ જ એને વાંચી હશે. જોકે ઘણાં શહેરોમાં, Ulysses વાંચનમંડળીઓ છે. એ મંડળીઓ અવારનવાર મળે છે ને મંડળી મળવાથી થતા લાભ માણે છે. વૉરહોલે આ નવલકથામાં ઓન્ડિન (Ondine) નામના એક અભિનેતા સાથે કરેલા સંવાદનો સમાવેશ કર્યો છે. વાસ્તવ જગતમાં આ સંવાદ ટુકડે-ટુકડે બે વરસ ચાલેલો. નવલકથામાં આ સંવાદ સળંગ ચોવીસ કલાક ચાલે છે. મૂળે રેકૉર્ડ કરેલો આ સંવાદ એક ટાઈપિસ્ટે ટાઈપ કરવાની ના પાડેલી. એમાં ગાળો આવતી’તી ને એ ટાઈપિસ્ટબહેનને ગાળો નથી ગમતી. પછી બીજા ટાઈપિસ્ટે એ પુણ્યશાળી કામ પૂરું કરેલું, પણ એમાંય એમણે કેટલુંક બરાબર સાંભળેલું. કેટલુંક ન’તું સાંભળ્યું. ઓન્ડિનનું મૂળ નામ રોબર્ટ ઓલિવો. એમણે એવો દાવો કર્યો છે કે એ વૉરહોલને એક orgyમાં, અર્થાત્, નિયંત્રણશૂન્ય સમૂહરતિકીડાની એક ઉજાણીમાં મળેલા. આ સંવાદમાં ગપ્પાં છે. નિંદાકૂથલી છે. ઝઘડાઝઘડી છે. મિત્રો, પ્રેમીઓ સાથેની વાતચીત છે. એકબીજાની ચમચાગીરી છે, ભાટાઈ છે. માણસ સાથે સંબંધ ધરાવતું લગભગ બધું જ એમાં છે. ટાઈપિસ્ટે કરેલી ભૂલો પણ એમાં યથાવત્ રાખવામાં આવી છે.

પણ મારે આ નવલકથાની વાત નથી કરવી. હું જે નવલકથાની વાત કરવા માગું છું એના ‘બુંસક’ છે ડેરેક બૌલી (Derek Beaulieu). એ પણ કળાકાર. મૂળે કેનેડાના. એમની નવલકથાનું નામ પણ છે : a, A Novel. ૨૦૧૭માં પ્રગટ થયેલી. બૌલી વૉરહોલની નવલકથાને એક ડગલું આગળ લઈ ગયા. એમણે એ નવલકથાના એકેએક પાના ફોટોશૉપમાં સ્કેન કર્યા.

પછી સોફ્ટવેરની મદદથી એમણે એમાં વૉરહોલ અને ઓન્ડિન વચ્ચે જે સંવાદ થયેલો એ બદલ્યો જ ભૂંસી નાખ્યો. કેવળ વિરામચિહ્નો અને કૌંસમાં જે કંઈ લખાણો હતાં એ રહેવા દીધાં. પરિણામે આપણી સમક્ષ એક એવી નવલકથા આવી જે ‘ભૂંસાયેલી’ હતી. લખાયેલી ન હતી.

જોકે આ રીતે કશુંક ભૂંસીને લખવાનું કામ અળવીતરા સાહિત્યમાં પહેલી વાર નથી થયું. વરસો પહેલાં અમેરિકન નવલકથાકાર ગર્ટુડ સ્ટેઈને On Punctuation નામનો એક સરસ લેખ લખેલો. આ લેખના પ્રારંભમાં જ સ્ટેઈન કહે છે કે કેટલાંક વિરમાચિહ્નો રસ પડે એવાં હોય છે ને કેટલાંક એવાં નથી હોતાં. પછી એ રસ ન પડે એવાં વિરામચિહ્નોની વાત કરે છે. એમાં એ પહેલો ક્રમાંક પ્રશ્નાર્થચિહ્નને આપે છે. એક અમેરિકન કવિ કેનેથ ગોલ્ડસ્મિથે સ્ટેઈનના આ લેખમાંના શબ્દો ભૂંસી નાખીને કેવળ વિરામચિહ્નો જ રહેવા દીધેલાં. એ જ કામ બૌલી અહીં વૉરહોલની નવલકથામાં કરે છે અને એક નવી જ કૃતિનું સર્જન કરે છે.

કોઈ કહેશે : આને નવલકથા કહેવાય? જો તમે અમેરિકન સંગીતકાર જ્હોન કેઝનું ‘4’33’’ સંગીત સાંભળ્યું હોત તો તમે આવો પ્રશ્ન ન પૂછત. કેઝ અહીં આપણને silence સંભળાવે છે. એ જ રીતે આ નવલકથા પણ. ગિલ્ડા વિલિયમ્સે આ નવલકથા પર એક સરસ લેખ લખ્યો છે. એ વાંચ્યા વિના આ નવલકથા નહીં સમજાય. કેટલાક પ્રયોગો સદા માટે પ્રયોગ રહેવા જ સર્જાયેલા હોય છે. આ પણ એમાંનો એક પ્રયોગ છે.

નવ્ય મુક્ત અર્થતંત્રની અવનવી નોકરીઓ

Odd Jobs

નાનાં-નાનાં ત્રેવીસ પ્રકરણોમાં લખાયેલી Odd Jobs નવલકથામાં ફ્રેન્ચ નવલકથાકાર ટોની દુવેર (Tony Duvert)એ ફ્રાન્સના પરાવિસ્તારમાં આવેલા એક કાલ્પનિક ગામની વાત કરી છે. આ ગામમાં લોકો ભાતભાતનાં કામ કરે છે. એક ભાઈ છોકરાંના નાકમાંથી લીંટ કાઢવાનું કામ કરે છે. એ બરુની એક ભૂંગળી લઈને ગામમાં ફરતા રહેતા હોય છે ને જે છોકરાના નાકમાં લીંટ દેખાય એમના નાકમાં એ ભૂંગળી નાખીને લીંટ ખેંચી લેતા હોય છે. બીજા એક ભાઈ આમ તો નાવિક છે, પણ એમનું કામ જરા જુદા પ્રકારનું છે. મોટા ભાગના નાવિકો કોઈ પાણીમાં બૂડતું હોય તો એને બચાવે, પણ આ ભાઈ લોકોને પાણીમાં બુડાડે અને એ મરી જાય પછી એમનો દેહ પાણીમાંથી બહાર કાઢી સરકાર પાસેથી વળતર માગે. લેખક અહીં આડકતરી રીતે એવું બતાવવા માગે છે કે હવે માણસ અને માણસ વચ્ચેના સંબંધો બદલાઈ ગયા છે. હવે માણસો એકબીજાના તારણહાર બનીને નથી જીવતા; હવે માણસો એકબીજાના મારણહાર બનીને જીવે છે. ત્રીજા એક ભાઈ હિમમાનવનું કામ કરે છે. એમનું કામ છે તોફાની છોકરાંને શિક્ષા કરવાનું. જો કોઈ છોકરું બીજા છોકરાને મારે કે ઈજા પહોંચાડે તો આ ભાઈ ત્યાં પહોંચી જાય અને જવાબદાર છોકરાને બરફમાં દાટી દે. આ ગામમાં એક ચિત્રકાર પણ છે. ચિત્રકાર આમ તો માણસનાં ચિત્રો બનાવે. આ ચિત્રકાર પણ એ જ કામ કરે છે, પણ એ હયાત માણસોનાં ચિત્રો નથી બનાવતો. એ શક્ય (possible) માણસનાં ચિત્રો બનાવે છે. ન કરે નારાયણ ને એવો કોઈક માણસ કાલે જન્મી જાય તો! આ ગામમાં એક ભાઈ પંપાળવાનું/રમાડવાનું કામ કરે છે.

લેખક : Tony Duvert (ટોની દુવેર) / અનુવાદ : S. C. Delaney અને અન્ય / જન્મ : ૧૯૪૫, મરણ : ૨૦૦૮, વિવાદાસ્પદ ફ્રેન્ચ નવલકથાકાર. Good Sex Illustrated, Diary of an Innocent, Atlantic Island અને District એમની જાણીતી નવલકથાઓ. વીસમી સદીના આઠમા દાયકાના ઉત્તરાર્ધમાં એ સમાજથી વિમુખ થઈને એમની માતાના ઘરમાં રહેવા ચાલ્યા ગયા અને મરણ સુધી ત્યાં તદ્દન એકાકી જીવન જીવ્યા. / પ્રકાશક : Wakefield Press, ૨૦૧૭.

એની જવાબદારી બહુ સાદી છે. એણે ગામના છોકરાઓને હસ્તમૈથુન કરતાં રોકવાના છે. કોઈ છોકરો હસ્તમૈથુન કરતો હોય તો એણે ત્યાં જવાનું ને એને એકલાને એ કામ કરવા દેવાને બદલે મદદ કરવાની! લેખક કહે છે કે આ ગામમાં આ માણસ જરા વધારે પડતો લોકપ્રિય બની ગયો છે. અહીં એક માણસ પુરુષોનું કૌમાર્યભંગ કરવાનું કામ કરે છે. સોહાગરાતે પતિ પત્નીનું કૌમાર્યભંગ કરતો હોય ત્યારે એણે ત્યાં પહોંચી જવાનું ને એ જ વખતે એણે પેલા પતિનું કૌમાર્યભંગ કરવાનું. નવલકથાકાર કહે છે કે આ માણસનો વ્યવસાય ખૂબ સારો ચાલે છે. હવે ગામ હોય એટલે એકાદ લેખક પણ જોઈએ જ. એ ન્યાયે અહીં એક ભાઈ લેખકનું કામ કરે છે. એણે બીજું કંઈ નહીં કરવાનું. બસ, પોસ્ટ-ઓફિસ પર બેસી રહેવાનું અને કોને ટપાલ આવે છે ને કોને નથી આવતી એનો હિસાબ રાખવાનો. એક વાર એ યાદી તૈયાર થઈ જાય પછી જે લોકોને ટપાલ આવતી હોય એ લોકોના અહમૂને તોડવા એણે એમને નનામા કાગળ લખવાના. એમાં એ ગાળો પણ લખી શકે. “મીના મહેશ સાથે ચાલુ છે” જેવાં વાક્યો પણ ચાલે. આમેય આપણે એક એવા વિશ્વ તરફ જઈ રહ્યા છીએ જ્યાં લેખકે આવું જ કામ કરવાનું રહેશે અથવા તો આવું લખતા લેખકો જ મહાન ગણાશે. લોકોને કળાકૃતિના આધારે નહીં, આવાં જૂઠાણાંના આધારે રસાનુભવ થશે. આમેય સાહિત્ય જૂઠ હોય છે, વિશિષ્ટ અર્થમાં. આ નવલકથાના લેખક ખૂબ દયાળુ છે. એમણે આ ગામમાં એક ચિંતકને પણ રાખ્યા છે. એ ચિંતકનું કામ ખૂબ વિશિષ્ટ છે. આ ગામમાં કોઈને વિચાર આવે તો એને બિચારાને ઝાડા થઈ જતા હોય છે. એટલા દિવસ પૂરતા એ નપુંસક થઈ જતો હોય છે. ખબરદાર જો કોઈએ વિચાર કર્યો છે તો. એને વધારે પડતી ભૂખ લાગતી હોય છે. જ્યારે આવું થાય ત્યારે એણે પેલા ચિંતક પાસે જવાનું. એ ચિંતક ગામના કબ્રસ્તાનની પાસે જ રહે છે. એક પથ્થરની પાછળ. એના પર દિવસે ગામમાં નીકળવા પર પ્રતિબંધ છે. એ રાતે નીકળી શકે, પણ મોં ઢાંકીને. દિવસ દરમિયાન તો એણે પેલા, જેને વિચાર આવે છે એવા, લોકોના વિચારો સાંભળવાના. એ પણ પથ્થર પાછળ છુપાઈને. અને જવાબ આપતી વખતે એણે પેલા પથ્થર પર મુક્કા મારવાના અથવા તો નાકમાંથી લફરાં કાઢવાનાં. લેખકે આ ઉપરાંત પણ બીજા પણ રસ્તા બતાવ્યા છે.